



Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

SAVE - Ikääntyneisiin kohdistuvan lähisuhdeväkivallan seulonta sosiaali- ja terveystalveluissa

**Käsikirjan osio 2:
Systemaattinen kysyminen
lähisuhdeväkivallasta**

**Käsikirjan osio 3:
Ikääntyneiltä kysymisen
oikeudelliset ja eettiset näkökulmat**

Viite: Sirkka Perttu 2022. Esitykset 5.9.2022
ja 9.9.2022 Helsingin kaupungin
gerontologisen sosiaalityön yksiköille.

Ikääntyneisiin kohdistuvasta lähisuhdeväkivallasta kysymisen suositukset

- Vuodesta 2008 alkaen sosiaali- ja terveysministeriö on suositellut perhe- ja lähisuhdeväkivallan puheeksi ottamista kuntien sosiaali- ja terveyspalveluissa. (1)
- Lähisuhdeväkivallan suodatin- ja kartoituslomake kehitettiin Keski-Suomen sairaanhoitopiirissä vuosina 2009–2010 (VISH –hanke) (2)
- THL koordinoi 2013–2014 lähisuhdeväkivallan systemaattisen kartoituksen toimintamallin kokeilun Päijät-Hämeen alueella (3)
- THL suosittelee lähisuhdeväkivallan suodatin- ja kartoituslomakkeen käyttöä kaikissa sosiaali- ja terveyspalveluissa osana jokaisen asiakkaan perustilanteen kartoittamista. (4)

Ikäntyneisiin kohdistuvasta lähisuhdeväkivallasta kysymisen suositukset 2019/STM

2019 selvitys, miten lähisuhdeväkivallan ehkäisyn hyvät käytännöt voidaan vakiinnuttaa koko maahan (5)

Sisältää ehdotuksia:

- Kunnan/alueen lähisuhdeväkivallan ehkäisyn toimintasuunnitelma (edellyttää monialaista lähisuhdeväkivaltatyön koordinaatio- tai yhteistyöryhmää)
- Rakennelaki, joka edellyttäisi kuntia tai kuntayhtymiä muodostamaan Tunnista, turvaa ja toimi -suosituksissa esitetyt rakenteet lähisuhdeväkivallan ehkäisytyöhön
- Väkivaltakokemusten kartoitus- ja riskinarviointivälineiden systemaattinen käyttäminen sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa ja poliisissa, tarkoittaa THL:n lähisuhdeväkivallan suodatin- ja kartoituslomaketta ja MARAK riskinarviointia.

Ohjeet kunnille ja hyvinvointialueille (6)

- Hyvinvointialueiden velvoite ehkäistä väkivaltaa perustuu Suomea velvoittaviin kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin sekä perustuslakiin (Oikeus väkivallattomaan elämään).
- ▶ Inhimillisten ja yhteiskunnallisten kustannusten näkökulmasta lähisuhdeväkivallasta on tärkeää kysyä systemaattisesti, luoda toimintamallit, edistää myönteistä suhtautumista kysymiseen ja tarjota riittävä tuki työntekijöille.
- ▶ Ohjeet on laadittu hallitusohjelmaan perustuvan Naisiin kohdistuvan väkivallan torjuntaohjelman (2020– 2023) toimeenpanemiseksi (7)
- ▶ Suositus: henkilöstö koulutetaan perehdytysvaiheessa ja säännöllisesti työsuhteen aikana käyttämään väkivaltaa koskevia kartoitus- ja riskinarviointilomakkeita. Kuntien ja alueiden yksiköissä tulee kartoittaa henkilöstön osaamista lomakkeiden käytön osalta ja seurata miten aktiivisesti lomakkeet ovat käytössä.

- **Lähisuhdeväkivallan suodatin- ja kartoituslomake on jo sähköisenä tietojärjestelmissä Kanta-asiakirjana. (8)**
- Sitä voivat käyttää organisaatiot, jotka kirjaavat potilas- ja asiakastietoja Kanta-yhteensopivassa järjestelmässä.
- Sosiaalihuollon asiakastietojen ja terveydenhuollon potilastiedon arkisto on osa Kanta-palveluja (9)

- Kunnan on käytettävä **RAI-arviointivälineistöä (10)** (Resident Assessment Instrument) iäkkään henkilön toimintakyvyn arvioinnissa viimeistään 1.4.2023
 - ▶ Sisältää laiminlyönnin/kaltoinkohtelun indikaattoreita
 - ▶ RAI aineiston kotihoidon asiakkaista 6%:lla on kaltoinkohtelu epäily (asiakas on poikkeavan epäsiisti/pelkää perheenjäsentä tai hoitajaa/ liikkumista on rajoitettu) (11)

Lähisuhdeväkivallan suodatin- ja kartoituslomake (THL) (8)

Suodatinkysymykset

1 Onko Sinuun kohdistunut lähisuhteissasi* jossakin elämänvaiheessa fyysistä, henkistä tai seksuaalista väkivaltaa tai kaltoinkohtelua? Kyllä Ei

2 Vaikuttaako kokemasi väkivalta edelleen terveyteesi, hyvinvointiisi tai elämänhallintaasi? Kyllä Ei

3 Onko lähisuhteissasi tällä hetkellä fyysistä, henkistä tai seksuaalista väkivaltaa tai kaltoinkohtelua? Kyllä Ei

Jos kysymyksiin 2 tai 3 on vastattu KYLLÄ, kysy seuraavat kartoituskysymykset:

1 Millaista lähisuhdeväkivaltaa olet kokenut?

2 Milloin olet viimeksi ollut kuvailemasi lähisuhdeväkivallan kohteena?

3 Kuinka usein olet joutunut lähisuhdeväkivallan kohteeksi?

4 Kuka tai ketkä ovat olleet väkivaltaisia Sinua kohtaan?

VIIMEISEN 12 KUUKAUDEN AIKANA:

- 1. Oletko joutunut turvautumaan toisen henkilön apuun seuraavissa tilanteissa: peseytyminen, pukeutuminen, kaupassa käynti, pankkiasioiden tai aterioiden hoitaminen?** (Osoittaa henkilön riippuvuuden muiden ihmisten avusta ja mahdollisen riskitilanteen) **KYLLÄ EI**
- 2. Onko kukaan estänyt sinua saamasta ruokaa, vaatteita, lääkitystä, silmälaseja, kuulokojetta tai hoitoa, tai estänyt sinua viettämästä aikaasi haluamiesi ihmisten kanssa?** (Hoidon laiminlyönti) **KYLLÄ EI**
- 3. Onko kukaan sanallisesti loukannut sinua ja siten aiheuttanut sinulle häpeän tai uhatuksi tulemisen tunnetta?** (Henkinen/emotionaalinen väkivalta) **KYLLÄ EI**
- 4. Onko kukaan yrittänyt pakottaa sinua allekirjoittamaan papereita tai käyttämään rahojasi vastoin tahtoasi?** (Taloudellinen väkivalta) **KYLLÄ EI**
- 5. Onko kukaan saanut sinua pelkäämään, koskenut sinuun tavalla, jota et halunnut, tai satuttanut sinua fyysisesti?** (Fyysinen/seksuaalinen väkivalta) **KYLLÄ EI**

Uudistettu sosiaalihuoltolaki (13)

- mainitsee ensimmäistä kertaa historiassa lähisuhde- ja perheväkivallasta sekä muusta väkivallasta ja kaltoinkohtelusta aiheutuvan tuen tarpeen (11 §).

Sosiaalihuoltolain soveltamisopas tarkentaa (14): s. 42-43

- Lähisuhde- tai perheväkivallasta aiheutuva tuen tarve määritellään kytkeytyväksi sellaisiin tilanteisiin, joissa henkilö on kokenut väkivaltaa tai sen uhkaa taikka altistunut sen vaikutuksille perheessään tai lähipiirissään. Lähisuhde- ja perheväkivaltaa esiintyy monissa muodoissa: fyysisenä, psyykkisenä, sosiaalisena, taloudellisena ja seksuaalisena väkivaltana
- Kaltoinkohtelu voi olla teko tai tekemättä jättäminen (laiminlyönti), mutta se aiheuttaa kärsimystä, tuskaa, vahinkoa ja vaaraa henkilön hyvinvoinnille.
 - Laiminlyönti voi tapahtua joko kotona tai laitoksessa, jos henkilö on läheisten tai muiden henkilöiden avusta riippuvainen.
 - Kaltoinkohteluun syyllistyvä on usein uhrin lähipiirissä oleva henkilö, joka käyttää hyväkseen uhrin hänestä riippuvaista asemaa.

Seulonta/systemaattinen kysyminen (15)

Seulonta on kansanterveyteen liittyvä käsite

- Seulonnat ovat julkisen terveydenhuollon tutkimuksia, joilla pyritään löytämään korkea kuolleisuutta aiheuttavia sairauksia (esimerkiksi syövät) ihmisistä, joilla ei ole oireita – antaa viitteen lisätutkimusten tarpeesta
- Seulonnan tarkoituksena on tunnistaa näennäisesti terveestä väestöstä ihmiset, joilla on suurempi riski saada seulottava sairaus
- Seulonnalla pyritään vahvistamaan terveydenhuollon painopisteen siirtoa raskaista korjaavista palveluista ennaltaehkäiseviin ja varhaisen vaiheen palveluihin
- Kansanterveydessä seulonta perustuu tieteelliseen näyttöön (= tämän taudin seulonnalla saavutetaan kansanterveydellistä hyötyä – taloudellista hyötyä yhteiskunnalle, parempia terveystuloksia)
- Seulonta on alku pitkälle palveluketjulle/prosessille

Systemaattinen kysyminen (16)

Seulonta lähisuhdeväkivallan alueella: systemaattinen kysyminen

- Alku palveluketjulle/prosessille, jossa kysytään ikääntyneiltä lähisuhteessa tapahtuneesta väkivallasta, vaikka heillä ei ole väkivallasta johtuvia näkyviä merkkejä tai oireita
- Tarkoituksena on avata keskustelu perhe- ja lähisuhdeväkivallasta ja tarjota järjestelmällisesti ihmiselle tilaa puhua perhe- ja lähisuhdeväkivallasta
- Systemaattinen kysyminen = työntekijän oma-aloitteista, ennakoivaa ja kaikilta asiakkailta/potilailta kysymistä
- Satunnainen/kysyminen vain epäiltäessä voi olla syrjivää; voi antaa asiakkaalle kokemuksen syrjinnästä tai leimautumisesta
- Systemaattinen kysyminen on alku – voi antaa viitteen huolen/epäilyksen heräämiseen ja jatkotoimien tarpeeseen
- Seuranta oleellinen; millaisia tuloksia saadaan, tulokset tulisi analysoida tehokkaampien kysymysten kehittämiseksi

Systemaattinen kysyminen on erityisen tärkeää vakaviin terveyshaittoihin johtavissa ongelmassa ja joiden tunnistusastetta pidetään alhaisena = ikääntyneisiin kohdistuvan lähisuhdeväkivallan ja hoidon laiminlyönnin tapaukset (16)

Lähisuhdeväkivallasta kysymisellä voidaan pelastaa ihmishenkiä

MIKSI IKÄÄNTYNEISIIN KOHDISTUVASTA LÄHISUHDEVÄKIVALLASTA PITÄISI KYSYÄ SYSTEMAATTISESTI? (16)

Tieteellisen kirjallisuuden näyttö osoittaa, että väkivaltaa kokevilla ikääntyneillä on suurempi riski

- ennenaikaiseen kuolemaan
- huonokuntoisuuteen ja vammautumiseen (esimerkiksi hammas-, niska- sekä kallo- ja aivovammat)
- joutua sairaalahoitoon tai hoivalaitokseen
- pitkäaikaiseen kipuun, luusto-, hengitys- tai nivelongelmiin, metaboliseen oireyhtymään ja maha-suolikanavan oireisiin
- stressin, masennuksen ja ahdistuksen kokemiseen
- itsemurha-ajatuksiin tai -yrityksiin

Systemaattisen kysymisen monimutkaisuus - lähisuhdeväkivallan aiheuttamien merkkien ja oireiden tulkinta ikäntyneillä (17)

Merkkien ja oireiden tulkintaa vaikeuttavat päällekkäisyydet

- ▶ Ikääntymiseen liittyvät muutokset
- ▶ Masennuksen, psykoosin ja päihteiden käytön oireet
- ▶ Sairaustilat ja pitkäaikaissairaudet, monisairastavuus
- ▶ Monilääkitys, lääkkeiden väärinkäyttö (liian paljon / liian vähän ilmoitettua lääkettä), tarpeeton tai epäasianmukainen lääkitys, lääkityksen sivuvaikutukset, lääkkeiden yhteisvaikutukset
- ▶ kognitiiviset (tiedonkäsittelyn) vaikeudet, muistihäiriöt ja -sairaudet
 - ▶ varhaisessa vaiheessa – joskus ahdistusta ja masennusta
 - ▶ myöhemmissä vaiheissa – joskus harhaluuloja ja aistiharhoja
- ▶ Aliravitsemus, nestehukka (nestehukka on yleinen syy ikääntyneiden päivystyskäynteihin)

Ikääntyneiltä kysymisen oikeudelliset ja eettiset näkökulmat

Itsemääräämisoikeus

Photo by William Krause on Unsplash



Keskeisimpiä oikeuksia sosiaali- ja terveydenhuollossa on henkilön itsemääräämisoikeus

- Uudistettu Suomen perustuslaki 731/1999: Henkilökohtainen vapaus, koskemattomuus ja turvallisuus ovat kansalaisten perusoikeuksia (18)
- Erityisesti huomioitiin Suomea sitovat kansainväliset ihmisoikeussopimukset:
 - Euroopan ihmisoikeussopimus 63/1999 (19)
 - Euroopan neuvoston uudistettu sosiaalinen peruskirja 1996 (19)
- Suomessa on valmisteltu esitystä uudeksi laiksi sosiaalihuollon asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeuden vahvistamisesta ja rajoitustoimenpiteiden käytön edellytyksistä (ns. **itsemääräämisoikeuslaki**) vuodesta 2010 (20)
- **Itsemääräämisoikeuslaki** määrittelee **alentuneen itsemääräämiskyvyn tilaksi** (3§), jossa asiakas tai potilas sairaudesta, vammasta tai muusta vastaavasta syystä johtuen ei kykenisi tekemään sosiaali- ja terveydenhuoltoaan koskevia ratkaisuja eikä ymmärtämään käyttäytymisensä seurauksia. (21)
- Väestö ikääntyy – tarve itsemääräämiskyvyn arvioinnin välineille, jotta itsemäärääminen voi toteutua

Perehtynyt suostumus/Tietoinen päätös

- Itsemääräämisen periaatteen toteutumisen ehtona on, että yksilö voi antaa toimenpiteeseen ”perehtyneen suostumuksen” (21)
- Henkilöllä on oikeus tehdä **tietoinen päätös** osallistua tai kieltäytyä osallistumasta. (22)
- Tietoon perustuvan suostumuksen antaminen edellyttää päätöksentekokykyä. Päätöksentekokyky on jatkumo: kyky voi vaihdella ajan myötä, jopa päivittäin
- Suostumuksen antaminen edellyttää että henkilöllä on kyky ymmärtää ja tehdä päätöksiä
- ”kaikki, mistä keskustelemme täällä tänään, on täysin luottamuksellista, vaikka on muutamia asioita, joista laki vaatii ilmoittamaan..”

Ainoa poikkeus tälle luottamuksellisuussäännökselle on ammattilaisia koskeva ilmoitusvelvollisuus

Päätöksentekoon ilmeisen kykenevän (kompetentin) ikääntyneen itsemääräämisoikeutta tulee kunnioittaa

- jos hän vastustaa tilanteeseen puuttumista ja ymmärtää päätöksensä vaikutuksia tilanteeseensa (esimerkiksi väkivallan uusiutumisriskin), hänellä on oikeus palata väkivaltaiseen perhetilanteeseen
- yhteydenotto sosiaalipalveluihin (huoli-ilmoitus) voidaan tehdä vain siinä tapauksessa, että henkilö antaa tähän suostumuksensa (13).
- näissäkin tapauksissa tulee kuitenkin arvioida potilaan turvallisuutta ja keskustella tästä ikääntyneen kanssa: on hyvä antaa neuvoja, miten hän voi menetellä erilaisissa tilanteissa ennakoidessaan uhkaa tai miten hän voi suojella itseään uhka- ja väkivaltatilanteen tapahtuessa
- hänen kanssaan voidaan keskustella erilaisista avun saamisen vaihtoehdoista ja ehdottaa hänelle arvioinnin perusteella sopivaa jatkohoitoa

Ilmoitusvelvollisuus henkeen tai terveyteen kohdistuvavaarasta

Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 785/1992; 13 § (24)

Terveydenhuollon ammattihenkilö tai muu terveydenhuollon toimintayksikössä työskentelevä saa salassapitovelvollisuuden estämättä ilmoittaa poliisille henkeen tai terveyteen kohdistuvan uhkan arviointia ja uhkaavan teon estämistä varten välttämättömät tiedot, jos henkilö tämän lain mukaisia tehtäviä hoitaessaan on saanut tietoja olosuhteista, joiden perusteella hänellä on syytä epäillä jonkun olevan vaarassa joutua väkivallan kohteeksi.

Ohje terveydenhuollon ja poliisin väliseen tiedonvaihtoon. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö 03.02.2020 (25)

Mahdollisen väkivallan ei tarvitse olla muodoltaan vakavaa, ja se voi olla fyysistä, henkistä tai seksuaalista, eikä sen tarvitse olla välittömästi tapahtuvaa.

Epäilyn voi synnyttää jo tapahtunutkin teko, joka esim. voi olla merkki siitä, että toiminta voi jatkua myös tulevaisuudessa.

Esimerkiksi lähestymiskiellon rikkominen voi ennakoida väkivallan uhkaa.

Sama oikeus on myös sosiaalihuollon työntekijällä (**Laki sosiaalihuollon asiakkaiden asemasta ja oikeuksista 812/2000; 18 §**) (26)

Ilmoitusvelvollisuus törkeistä tekeillä olevista rikoksista

- Velvollisuus/oikeus ilmoittaa poliisille teon estämistä varten välttämättömät tiedot, jos tietää raiskauksen, murhan, tapon, surman, törkeän pahoinpitelyn, ryöstön, törkeän terveyden vaarantamisen tai törkeän huumausainerikoksen olevan hankkeilla.
- tietojen luovuttaminen edellyttää, että henkilö on hoitotehtäviä hoitaessaan saanut tietoja olosuhteista, joiden perusteella hänellä on syytä epäillä jonkun olevan vaarassa joutua väkivallan, kuten esimerkiksi perhe- tai lapsensurman, kohteeksi.
- Salassapitosäännökset eivät poista tätä velvollisuutta.
- Jos ei ole varma tekeillä olevan rikoksen törkeydestä, on suositeltavaa ottaa viipymättä yhteys poliisiin ja kysyä asiaa yleisellä tasolla ilman potilaan henkilötietoja. Velvollisuus koskee ennakointia, ei jo tapahtuneita tilanteita. (25, 27)